

Lezing uitgesproken door burgemeester dhr. Jan van Zanen

op de 1de Willibrorduslezing op 7 november 2015

De erfenis van Willibrord: een Utrechts perspectief

1. Inleiding: Sporen van Willibrord

Dames en heren,

Dank voor uw gastvrije ontvangst hier in Heiloo in dit Willibrordusjaar. U gedenkt dat Willibrord voet aan wal zette op het Europese vasteland en niet lang daarna hier een waterput sloeg. De website [Cultuurkoepel Heiloo](#) geeft een indrukwekkend overzicht van alles wat er in dit bijzondere jaar is georganiseerd. De betekenis van Willibrord voor Heiloo blijkt ook uit deze prachtige Cultuurkoepel, gebouwd als kapel van de St.-Willibrordusstichting, nu landgoed.

Voor iedereen die nu denkt: 'alles goed en wel, maar wat doet de burgemeester van Utrecht hier dan', kan ik melden dat de mensen achter het Willibrordusjaar mij hebben gevraagd de eerste Willibrorduslezing uit te spreken. Dat men mij daarvoor heeft gevraagd, komt doordat Willibrord ook in Utrecht geen onbekende is. Soms wordt hij zelfs een 'Utrechter' genoemd.

Bijvoorbeeld in een serie boekjes met 'Utrechtse Biografieën' die in de jaren negentig zijn verschenen. In elk van de vijf deeltjes van de serie staan, aldus de ondertitel, 'korte levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Utrechters'. Van cafébaas Dikke Dries tot kardinaal Alfrink, van Suster Bertken tot verzetsstrijdster Truus van Lier.

Niet alleen geboren Utrechters. Ook mensen die, ook al kwamen ze van elders, een rol hebben gespeeld in de geschiedenis van de stad. Zoals Willibrord. Hij kreeg een biografie in het tweede deeltje van de reeks.

Willibrord dus als Utrechter. Zoals ik in dit gezelschap niet hoeft te vertellen, was hij geen geboren Utrechter. Sterker nog. In Willibrords tijd, de zevende en achtste eeuw, heette Utrecht nog helemaal geen Utrecht. Op de plek van het huidige Domplein was een oud Romeins castellum dat Traiectum heette.

Is de naam Traiectum bij veel mensen nog wel bekend, veel minder bekend is dat deze plaats ook andere namen had. Zoals Wiltaburg, stad van de Wilti. Ook voor mij was dat nieuw. De naam komt voor, weet ik sinds kort, in een beroemde kroniek geschreven door een collega van Willibrord, Beda. Wiltaburg lag in Frisia. Het hele huidige Nederland boven de rivieren werd door Friezen bewoond. Ik weet niet of de inwoners van Vreeswijk dat beseffen, maar de naam van hun dorp wijst nog op dat Friese verleden. De naam is, vertellen de geleerden ons, waarschijnlijk afgeleid van 'Friezenwijk'.

Willibrord is, na ruim 1300 jaar, ook in Utrecht nog niet vergeten. Ook in de stad zelf vinden we zijn naam nog terug. Een paar voorbeelden aan de hand van wat mij zo snel te binnen schoot, gecombineerd met een zoekactie op internet.

Veel Utrechters kennen om te beginnen het ruitersstandbeeld van Willibrord op het Janskerkhof. Het bronzen beeld van Albert Termote werd in 1947 onthuld in aanwezigheid van kardinaal De Jong. DE kardinaal De Jong. Bekend in Utrecht is ook de St.-Willibrordkerk, een neogotische kerk in de binnenstad, nog niet lang geleden prachtig gerestaureerd. Ook leeft de naam van Willibrord voort in ons onderwijs. Onze katholieke scholenstichting is naar hem genoemd en in Vleuten staat de Willibrordschool.

Voor sommige Utrechters herinnert ook een regionale grootheid, frater Willibrordus uit De Bilt, aan onze missionaris. Deze 85-jarige frater maakt al een leven lang mensen enthousiast voor de natuur, onder meer in het radioprogramma Vroege Vogels. Maar uiteraard is het puur toeval dat de frater juist in de buurt van Utrecht woont. Zoals het ook toeval is dat de huidige commissaris van de koning in Utrecht Willibrord als voornaam heeft.

2. Wie was Willibrord?

Hoe het ook zij, Willibrords naam leeft nog voort in Utrecht. Maar hoeveel Utrechters weten ook wie hij precies was? En welke rol hij heeft gespeeld in de stadsgeschiedenis? De Angelsaksische missionaris die in het jaar 690, op 38-jarige leeftijd, met 12 gezellen overstak naar het Europese vasteland om de bewoners daarvan tot het christendom te bekeren? Die er vijf jaar later in slaagde aartsbisschop van de Friezen te worden, met Traiectum als zetel? Die daar, in het oude Romeinse castellum, twee kerken bouwde, gedeeltelijk met zijn eigen handen? En een klooster stichtte?

In een politiek ingewikkelde tijd, waarin de Friezen meer en meer wegtrrokken en de omgeving meer en meer werd bewoond door Franken, deed Willibrord zijn missiearbeid, zeggen ons de historici. Hij deed dat met de zegen van de paus en ook met de steun van de wereldlijke heersers. Dat ging, als je de verhalen moet geloven, niet altijd zonder problemen. De Friezen deden niet zomaar afstand van hun oude, heidense geloof en cultuur. Nadat de Friese koning Radbod was gestorven, in het jaar 717, ging de bekering wel een stuk sneller.

Al met al een hele prestatie van Willibrord. Een prestatie waarmee hij helemaal aan het begin staat van Nederland als christelijke natie. Een identiteit die we ook in onze tijd van secularisering nog voelen. Wat dat betreft hoort Willibrord niet alleen thuis in de lokale geschiedschrijving - zoals die van Heiloo en Utrecht - maar ook in de nationale en Europese geschiedenisboekjes.

Het komt Willibrords bekendheid niet ten goede dat voor hem opgaat wat geldt voor wel meer figuren die héél lang geleden hebben geleefd en over wie maar weinig harde informatie bestaat. Ondanks zijn grote betekenis als missionaris blijft hij een enigszins ongrijpbare figuur. Er staat maar weinig over hem op papier. Wat er op papier staat, heeft vaak de vorm van een hagiografie, een zorgvuldig mengsel van historische feiten en mooie maar verzonden verhalen. Afbeeldingen van Willibrord uit zijn eigen tijd bestaan nauwelijks. Als zendeling was hij veel onderweg, maar er is veel onzekerheid over waar hij nou precies wel en niet is geweest. Hoewel ik heb begrepen dat er geen twijfel is dat hij Heiloo heeft aangedaan.

Wat Utrecht betreft is de situatie niet veel beter. De kerken die hij hier heeft gebouwd, bestaan allang niet meer. Hij was geen aartsbisschop van Utrecht, maar van de Friezen, die hier allang niet meer wonen. In Utrecht worden nog steeds restanten van Willibrords vlees, huid, botten, kazuifel en schoeisel bewaard. Maar of dat echt allemaal relieken van Willibrord zijn, is niet te bewijzen. Ook daar ligt dus niet echt zijn erfenis voor het Utrecht van nu. Waar die erfenis dan wel ligt, is de belangrijkste vraag die ik vanmiddag wil proberen te beantwoorden.

3. Willibrords nalatenschap aan ons

Voordat ik dat ga doen, eerst even een kanttekening. Die luidt dat ik geen historicus ben maar burgemeester. U moet wat ik hierna zeg dan ook vooral vanuit dat perspectief zien. Wat ik onderneem is een poging om nog altijd voelbare verbindingen te vinden tussen een middeleeuwse missionaris en een eenentwintigste-eeuwse stad in het midden van ons land. Ik zie in eerste instantie twee van die verbindingen.

De eerste verbinding is Sint-Maarten. Ik vertelde net al hoe Willibrord twee kerken liet bouwen in het oude Romeinse castellum. Op de plek van één van die twee stond al eerder een kerkje, dat echter alweer was verwoest. Willibrord herbouwde en vergrootte het. Op dezelfde plaats staat nu een

gebouw dat is uitgegroeid tot symbool en soms zelfs naamgever van onze stad: de Domkerk. Sinds 1382 voorzien van een monumentale toren.

Nu ik het toch over de Dom heb: als u meer wilt weten over de geschiedenis van de Domkerk en zijn voorgangers, gaat u dan te rade in HET boek over de Domtoren dat René de Kam, Frans Kipp en Daan Claessen vorig jaar hebben gepubliceerd. Het is nog steeds verkrijgbaar en dat niet alleen. René bereidt ook een tentoonstelling over de geschiedenis van de Dom voor, die van 24 juni tot 2 oktober 2016 te zien zal zijn in het Utrechtse Centraal Museum. En het zal u niet verbazen dat u ook tijdens die tentoonstelling Willibrord zal tegenkomen, als stichter van de Utrechtse kerk.

Van onze huidige Domkerk en -toren zou je hem als de overgrootvader kunnen zien. Maar misschien nog wel belangrijker is zijn rol als de geestelijk VADER van onze schutspatroon. Want het was Willibrord die zijn herstelde en vergrote kerk in het castellum aan Sint-Maarten wijdde. En daarmee een patroonheilige schonk aan onze stad.

Is Willibrord voor veel Utrechters een schimmige figuur, voor Sint-Maarten geldt dat niet. Je kunt zelfs zeggen dat Sint-Maarten ook na 1300 jaar nog volop leeft in de stad. Zijn naamdag, 11 november, wordt nog jaarlijks gevierd. Over vier dagen is het weer zo ver. Honderden kinderen lopen met lampions langs de deuren, zingen speciale sint-maartensliedjes en krijgen daarvoor snoep of fruit. Er is een speciaal Sint-Maartensberaad dat alle activiteiten coördineert. De Utrechtse Sint-Maartensviering staat sinds 2012 zelfs op de Nederlandse lijst van Immaterieel en Cultureel Erfgoed.

En Sint-Maarten heeft, als schutspatroon, voor de stad ook een meer concrete betekenis. Die heeft te maken met de mantel die hij bij de stadspoort van Amiens doormidden sneed (vertelt het verhaal) om hem te delen met een bedelaar. Zoals u weet, komt dat gegeven terug in ons stadswapen. En er zijn zelfs mensen die zeggen dat Utrecht door Sint-Maarten altijd een sociale, barmhartige en gastvrije stad is gebleven en ook zal blijven.

Voor mij is Sint-Maarten de eerste erfenis van Willibrord die nog volop leeft in de stad. Maar er is nog een tweede element waarin Willibrord voor Utrecht voortleeft. Dat element is wat meer verborgen, maar daarom niet minder interessant. En net als Sint-Maarten mede-bepalend voor de identiteit van onze stad.

In de tijd dat Willibrord voor het eerst in Utrecht kwam, rond het jaar 700, was Utrecht een afgelegen plek. Dat was het al in de Romeinse tijd, toen Traiectum één van de lange rij vestingen was aan de uiterste buitengrens van het Romeinse rijk. Ook in Willibrords tijd was Utrecht nog een afgelegen plaats, een klein, misschien ietwat vervallen fort in een woest en leeg, door rivieren doorsneden gebied. Met langs die rivieren hier en daar wel dorpen van boeren, vissers en handelaren. Maar verder van die rivieren af was het toch vooral één groot veenmoeras.

Utrecht dus als een vrij onbeduidende plek in de periferie. En net als bij de Romeinen alwéér een grensstad, namelijk op de grens tussen de invloedssfeer van de Friezen en die van de Franken. In de buurt lag weliswaar de grote Friese handelsplaats Dorestad. Maar de echte economische en bestuurscentra van die tijd lagen ver, ver weg.

De paus wijdde Willibrord in het jaar 695, zoals bekend, niet tot aartsbisschop van Utrecht, maar tot aartsbisschop van de Friezen. Het was in deze tijd, aan het begin van onze kerstening, de gewóonte dat missionarissen zich richtten op hele volkeren (niet op steden) en veel rondreisden. In dit geval in het verre Frisia. Waar Willibrord van de Frankische vorsten Utrecht kreeg toegewezen als zetel.

En dat is een bijzonder moment. Voor het eerst in de geschiedenis werd Utrecht toen namelijk méér dan een nederzetting aan de rand, aan de grens. In plaats daarvan werd het een centrum. Een centrum van waaruit de bewoners van Nederland boven de grote rivieren kennismaakten met het christendom. Een centrum waar, in Willibrords klooster, misschien wel de allereerste bibliotheek van Utrecht werd

ingericht. Met voor die tijd belangrijke werken van bijvoorbeeld Gregorius de Grote, een van de kerkvaders.

In de vele eeuwen die volgden op Willibrords komst, zou Utrecht geleidelijk aan in steeds méér opzichten een centrum worden in plaats van een afgelegen grensplaats. Met als eerste stap de wijding van de eerste echte bisschop van Utrecht, een jaar of veertig na Willibrords dood. Vanaf dat moment was Utrecht het religieuze centrum van de noordelijke Nederlanden. In de stad werden de kapittel- en parochiekerken en kloosters gebouwd die voor een deel nog steeds bestaan.

Utrecht werd, met zijn hoogopgeleide veelal adellijke geestelijken, een intellectueel centrum dat in de wijde omtrek alleen werd overvleugeld door Luik en Keulen. Een aardig detail is dat veel van de middeleeuwse handschriften uit de Utrechtse kapittel- en kloosterbibliotheken nu berusten bij de Utrechtse Universiteitsbibliotheek. Zodat je ook een lijn kunt trekken van Willibrord naar Utrecht als stad van kennis en cultuur.

Kort samengevat groeide het religieuze centrum Utrecht uit tot een ook bestuurlijk, economisch, cultureel en wetenschappelijk centrum. Dat in de loop van de geschiedenis ook nog eens in het hart van ons land kwam te liggen. En in het hart van ons wegen- en spoorwegnet. En uiteindelijk, in onze tijd, in dat van een regio, die door de Europese Commissie is uitgeroepen tot de meest competitieve regio van ons werelddeel. Kortom, een stad waarvan de 'centrale ligging' een kern is van zijn identiteit. Het is Willibrord die aan de wieg stond van die identiteit.

4. Slot: Een blik naar de toekomst

Dames en heren,

Ik eindig deze eerste Willibrorduslezing, die tot dusverre vooral in het teken stond van verleden en heden, met een blik naar de toekomst. In Utrecht vinden we dat, hoeveel we ook houden van onze lange en indrukwekkende geschiedenis, belangrijk omdat de stad aan de vooravond staat van een aantal belangrijke veranderingen.

De belangrijkste verandering is dat de stad de komende jaren snel zal groeien. Zoals je wel eens hoort in bestuurs- en beleidskringen: een schaa sprong zal ondergaan. In een jaar of vijftien groeit de stad van 338 duizend inwoners naar 400 duizend. Dat heeft vooral te maken met de grote woningbouwlocatie aan de westzijde van de stad, Leidsche Rijn. De hele balans van de stad verandert en er zijn dan ook de nodige aanpassingen nodig om de groei te kunnen opvangen. U bent vast wel eens in het Utrechtse stationsgebied geweest. Al een aantal jaren zijn we bezig dat op onze groei toe te rusten. Overigens niet alleen de groei van Utrecht zelf, maar ook die van de Utrechtse functie als spin in het web van het Nederlandse openbaar vervoer. En ook het wegennet rondom de stad wordt aan de groei aangepast.

Er komt dus nogal wat op ons af. En het is juist daarom dat het gemeentebestuur van de stad het belangrijk vindt dat Utrechters over de toekomst meedenken en meepraten. Alleen al om te bereiken dat Utrecht, ondanks dat het een echt grote stad wordt, toch zichzelf blijft. Toch zijn eigen identiteit behoudt. Toch het kleine blijft eren dat zo kenmerkend is voor de stad en dat vaak de reden is dat mensen - en niet alleen de inwoners zelf - zo van Utrecht houden.

En juist daarbij kunnen we nog wat aan de erfenis van Willibrord hebben. Tot die erfenis behoren namelijk die twee pijlers van onze identiteit: de barmhartigheid en gastvrijheid van Sint-Maarten en de herkenbare rol als centrum, als hart, en heel, heel misschien zelfs ziel. Samen met de vele andere goede eigenschappen waar Utrecht op kan bogen, geven die twee pijlers voldoende vertrouwen om de toekomst met optimisme tegemoet te zien.<